

Ethische knopen

Leesexemplaar

Ethische knopen

Leidraad voor doordacht sociaal werk

Kris Stas | Agnes Verbruggen | Hilde Vlaeminck

Pelckmans Pro

**“Moraal bestaat alleen in het handelen van mensen.
De goedheid van de mens ligt niet in de principes en
overtuigingen, maar in de daden die hij stelt.**

**En een goede daad stel je niet één keer voor altijd,
maar altijd voor één keer.”**

(Alicja Gescinska, 2018)

Inhoud

Inleiding	7
Leidraad voor DenK	13
Hoofdstuk 1: Ethische knopen <i>'Sta stil en ontrafel'</i>	
1.1 <i>Wat zijn ethische knopen?</i>	17
1.2 <i>Hoe stilstaan en ontrafelen? Dialoog én hamvraag als kapstok</i>	18
1.3 <i>Waarom is 'stilstaan en ontrafelen' een noodzakelijke schakel?</i>	26
Hoofdstuk 2: DenK in de breedte <i>'Positioneer'</i>	
2.1 <i>Wat is kijken in de breedte?</i>	29
2.2 <i>Hoe kijk je in de breedte?</i>	34
2.3 <i>Waarom is kijken in de breedte waardevol?</i>	39
Hoofdstuk 3: DenK in de hoogte <i>'Overweeg'</i>	
3.1 <i>Wat is zich verhouden tegenover normen?</i>	43
3.2 <i>Hoe verloopt de hoogtebril in de praktijk?</i>	55
3.3 <i>Waarom is de hoogtebril belangrijk?</i>	60
Hoofdstuk 4: DenK in de diepte <i>'Verbind met de waarde(n) van sociaal werk'</i>	
4.1 <i>Wat wordt bedoeld met 'de diepte'?</i>	63
4.2 <i>Hoe verloopt de dieptebril in de praktijk?</i>	68
4.3 <i>Waarom is deze bril noodzakelijk?</i>	72

Hoofdstuk 5: Van gedeeld dialogeren naar doordacht kiezen

'Kan, mag en wil ik handelen?'

5.1	Wat wordt bedoeld met 'doordacht kiezen'?	75
5.2	Hoe verloopt doordacht kiezen? Argumentatie opbouwen!	78
5.3	Het uiteindelijk – misschien voorlopig – besluit	81
5.4	Wat de praktijk leert over 'doordacht kiezen'	82
5.5	Tot slot: doordacht kiezen	83

Hoofdstuk 6: Praktijktoeepassingen van DenK

6.1	Inleiding: wat is een goede ethische casus?	87
6.2	Casus: Renato en het OCMW: leefloners naar de jobbeurs	92
6.3	Toepassing DenK bij casus Renato door een derdejaarsstudent sociaal werk	94
6.4	Toepassing DenK bij casus Renato door vier tweedejaarsstudenten sociaal werk	99
6.5	Toepassing DenK bij casus Renato door een ervaren praktijkwerker	112
6.6	Toepassing DenK bij casus Renato door ervaren praktijkwerkers	116
6.7	Enkele vaststellingen, overwegingen en didactische suggesties	122

Hoofdstuk 7: Ter afronding

7.1	'Een volwaardig mens ben je pas als je betrokken bent' (Hessel)	125
7.2	Gedeeld kader, gedeelde zin	125
7.3	Collegiale toets	126
7.4	Over de inbedding van het denkkader in een organisatie	126
7.5	Het denkkader als instrument tot signalering	127
7.6	Aanspreekbare beroepsethiek en maatschappelijke zin	127

	Bronnenlijst	129
	Bijlage 1: Ethics in Social Work, Statement of Principles	133
	Bijlage 2: Beroepsverenigingen en Sociaal werk ondersteunende organisaties	138
	Bijlage 3: Korte Leidraad voor DenK (bladwijzer)	

Inleiding

Beste lezer

Beeld je in dat je als sociaal werker verbonden bent aan een ziekenhuis. De artsen van het ziekenhuis beoordelen dat mevrouw P. niet meer verder zelfstandig kan leven. Ze heeft te veel zorg nodig, zodat alleen functioneren onverantwoord wordt. Haar kinderen kwamen al tot dezelfde vaststelling. Ze zijn opgelucht dat de artsen hun visie delen. Mevrouw kreeg deze boodschap vanmorgen van de geriater. Je komt, als sociaal werker, op de middag bij haar en ze deelt je vrolijk mee dat ze zo naar huis gaat. Terwijl jij weet dat haar kinderen haar binnen een uur meenemen naar een kortverblijf in een woonzorgcentrum. Sprak de arts niet met haar? Begreep ze de boodschap niet? Wil ze niet opgenomen worden? Haar stelligheid over naar huis gaan verwacht je. Je voelt dat de waarde 'zelfbeschikking van mevrouw' botst met de waarde 'veiligheid voor mevrouw'. Kinderen en team vinden haar opname verantwoord en mevrouw lijkt deze bevinding te negeren en kondigt blij aan dat ze weer naar huis kan. Wat nu?

Als sociaal werker word je, bij de uitoefening van je vak, onvermijdelijk geconfronteerd met te nemen beslissingen. Beslissingen die niet enkel gestoeld zijn op theoretische inzichten, methodische ervaringen, correcte toepassingen van regels en codes, maar beslissingen die je ook vanuit moreel oogpunt verdedigbaar vindt. Het gaat er niet alleen om dat je als sociaal werker je job goed doet, maar dat je in een concrete situatie 'goed' sociaal werk doet. Dit 'goede' kadert binnen je opdracht als sociaal werker. Je doet niet zomaar wat. Binnen je sector vervul je een concrete opdracht, streef je een doel na, bij voorkeur in samenspraak met je cliënt.

Ga je in de casus in gesprek met mevrouw P. over haar onuitgesproken wensen?

Goed sociaal werk en de betrokkenheid die daarvan deel uitmaakt, vraagt meer dan een louter technisch kunnen. Er is een dimensie die dieper ligt dan de verantwoording naar effectiviteit, efficiëntie en kwaliteit. Sociaal werk is een intrinsiek ethisch beroep. Haal ethiek uit sociaal werk en het wordt een waarde-loos

beroep. Voor die morele dimensie is de kunst en kunde van de overweging nodig. Dat omvat meer dan morele intuïtie, een 'aanvoelen', het buikgevoel. Van professioneel handelen wordt terecht meer verwacht dan 'moreel aanvoelen'. De morele dimensie in sociaal werk vraagt bedachtzaam beslissen en onderbouwd handelen.

Een beslissing onderbouwen kan een moeizame bezigheid zijn, die bovendien veel onzekerheden oproept. Want elke keuze raakt aan de keuze die je niet maakte, en wat is de grond op basis waarvan je beslist? Collegiaal overleg kan een bijdrage leveren aan het ontrafelen van de ethische knoop. Maar wie samen met collega's overleg pleegt over ethische kwesties stelt geregeld vast dat het afwegen vastloopt in chaotische cirkelredeneringen, waarbij diegene die een beslissing moet nemen in de casus overladen wordt met goedbedoelde oordelen en adviezen. Een sociaal werkster verwoordde het als volgt: 'Ik kwam platgebombardeerd uit een intervisiegesprek, waarbij iedereen zijn idee met veel overtuiging bracht. Ik bleef verweesd achter en wist nog niet wat te doen. Al wenend reed ik naar huis; mijn oordeel in de casus was helemaal anders ...'

In ons eerder boek *Ethische knopen doorhakken in sociaal werk* (Stas, Verbruggen & Vlaeminck, 2013) presenteerden we een denkkader om de ethische grondslag van het werk uit te drukken en deelbaar te maken. Het is een synthese van de bestaande instrumenten die gebruikt worden in opleidingen en vormingen en is onder meer geïnspireerd door de communicatieve ethiek van Habermas (Verbruggen, Tuteleers & Gryp, 2012).

Het denkkader heeft als naam het vierletterwoord **DenK** gekregen. De letter **D** verwijst naar het doordenken vanuit een driedimensionale positionering van sociaal werk en de letter **K** accentueert het bewust kiezen. De eerste versie van dit boek dateert van 2013. Als auteurs gingen we sindsdien met dit kader aan de slag. We gaven lezingen, vormingen en trainingen. Daar stelden we vast hoe dit kader werkt in de praktijk. Daarom geven we de drie dimensies van het denkkader nu een meer zichtbare en centrale plaats in de structuur. Opmerkelijke praktijkvoorbeelden, verrassende opmerkingen en nuttige suggesties van sociaal werkers uit diverse welzijnssectoren noteerden we zorgvuldig. Ze brachten nieuwe inzichten. Die geven we in dit boek graag een plaats.

In deze herwerkte uitgave wordt het denkkader uitgediept. De focus ligt uitdrukkelijk op het ethische aspect van het werken met mensen. Ethiek gaat over een systematische reflectie op morele vragen, op basis van rationele argumenten (Rothfus, 2012). Dit denkkader helpt de ethische overwegingen die deel uitmaken van sociaal werk, te bespreken in dialoog met collega's. Het is precies in deze dialoog, niet het debat, dat sociaal werk zich kan verbinden met de basiswaarden van het beroep. Naar aanleiding van concrete casussen wordt de ethische basis van sociaal werk telkens opnieuw uitgedrukt. Het sociaal werk heeft een 'gedeeld geweten', een ziel van de stiel.

Door met elkaar te spreken over een casus aan de hand van een structuur scherpen we het bewustzijn aan: wat is hier nu precies, ethisch gezien, aan de hand? Wat vinden we hier en nu een gepast antwoord op deze situatie? Het belang van de dialoog onder beroepsgenoten kan niet genoeg benadrukt worden. Dialoog kan de blinde vlekken blootleggen; wat veronachtzamen we?

Het opnemen van een beroepspositie als sociaal werker vraagt steeds meer stevigheid. Beslissingen worden het best gefundeerd en uitlegbaar. Het op zoek gaan naar die ethische fundering van sociaal werk houdt beroepsethiek vitaal. Een levendige beroepsethiek is versterkend voor sociaal werk dat zich altijd en steeds opnieuw verhoudt tegenover maatschappelijke uitdagingen van de tijd.

Samen weet je meer dan alleen, daar ben ik van overtuigd en je ideeën confronteren met collega's doet jezelf beter nadenken, als dat in alle vrijheid kan, toch.

(Stas, Verbruggen & Vlaeminck, 2013, p. 74)

Zo staat de sociaal werker in de casus van mevrouw P. voor de keuze: erkent ze de onuitgesproken wens van mevrouw P.? Een andere vraag is of ze zich schikt in de 'gezamenlijk' genomen beslissing van de omgeving. Op basis waarvan maak je welke keuze? Hoe ga je hierover met collega's in gesprek? Hoe leer je afwegen, overwegen en kiezen?

Doel van het boek

Het doel van dit boek is om sociaal werkers te ondersteunen bij het omgaan met ethische vragen in concrete casussen van hun dagelijkse praktijk. Het reikt een taal aan om zorgvuldig en genuanceerd te spreken over ethiek. Het gaat uit van dialoog. En ... het helpt om keuzes te maken.

Zowel ervaren praktijkwerkers maar ook studenten in opleiding hebben nood aan houvast. Een leidraad kan daarbij helpen.

Het boek is expliciet praktijkgericht. Wie behoefte heeft aan theoretische of filosofische fundering vindt aan het eind van dit boek hiervoor literatuurtips.

De uitgesproken praktijkgerichtheid van dit boek blijkt uit de talrijke, korte praktijkillustraties in de lopende tekst. Er staan tips en vuistregels. En er is hoofdstuk 6, waarbij de 'Leidraad voor Denk' door ervaren praktijkwerkers en door studenten werd toegepast op een OCMW-casus. Het zijn stuk voor stuk authentieke teksten over denken, dialoog voeren en kiezen.

We voegden didactische suggesties toe om met deze praktijkillustraties aan de slag te gaan. Het ultieme doel is ... denken, dialogeren en ... keuzes verantwoorden. Dat is noodzakelijk voor elke sociaal werker. En gezien de actuele maatschappelijke en politieke ontwikkelingen meer dan ooit essentieel.

Voorstelling inhoud en opbouw

Dit boek begint met '**de knoop**' of – anders gezegd – datgene wat we *de morele intuïtie* noemen. Het gaat om een aanvoelen, om 'iets dat wringt' en vraagt om stil te staan. Hoofdstuk 1 legt uit wat hiermee bedoeld wordt en nuanceert over welke vragen het hierbij kan gaan. Er is immers een verschil tussen een praktische, methodische vraag 'Hoe doe ik het?' en een **dieperliggende, ethische vraag** 'Wat is **goed** professioneel handelen?' Bij een ethische knoop gaat het om iets anders dan 'oplossen'. Het morele aanvoelen vraagt erom stil te staan, een ethische knoop verdient bedachtzaamheid.

Bedachtzaam omgaan met een ethische knoop betekent dat professionals tijd en ruimte nemen om zorgvuldig te denken en te overwegen. Dat gebeurt bij

voorkeur in dialoog met collega's. De hoofdzaak is om het denken te verbreden. Breed denken betekent verschillende perspectieven kunnen hanteren, verschillende brillen opzetten om naar de ethische knoop te kijken en erover te kunnen spreken. Dit boek stelt hierbij **drie brillen** voor. Hoofdstuk 2 beschrijft de eerste bril – de bril van de **breedte**. Deze bril kijkt vanuit het perspectief van het mandaat van sociaal werk én vanuit de belanghebbenden bij de ethische vraag. Hoofdstuk 3 staat stil bij de bril van **de hoogte** die focust op het perspectief van regels en wetten. Hoofdstuk 4 bespreekt de bril van **de diepte** die kijkt vanuit de specifieke beroepswaarden van sociaal werk. De drie brillen samen vormen het denkkader, waaraan we de naam '**DenK**' hebben gegeven. De onderscheiden hoofdstukken van het denkkader hebben dezelfde logica in hun opbouw: **wat** betekent het perspectief, **hoe** ga je ermee om in de praktijk en **waarom** is deze bril essentieel?

DenK geeft vorm aan het overwegingsproces en brengt de dialoog over de ethische knoop op gang. Al dat denken moet finaal leiden tot een verantwoordbaar professioneel 'goed' handelen. Het goede toont zich in het handelen. De laatste stap is dan ook **kiezen, beslissen wat (niet, nog niet) te doen en waarom**. De knoop is verhelderd en resulteert in een gefundeerde keuze. Hoofdstuk 5 verduidelijkt deze noodzakelijke stap en gaat uitvoerig in op de weging van de argumenten.

Hoofdstuk 6 bevat **praktijktoepassingen** van het **DenK**-kader. De inleiding van dit hoofdstuk legt eerst het verschil uit tussen een 'praktijkvoorbeeld' en een 'casus'. Vervolgens presenteert dit hoofdstuk 'Casus Renato', een ethische kwestie in een OCMW. De ethische knoop in deze OCMW-casus wordt vanuit DenK geanalyseerd en besproken. Zowel ervaren praktijkwerkers uit verschillende sectoren van het sociaal werk als tweedejaarsstudenten en derdejaarsstudenten sociaal werk gingen met de nieuwe versie van DenK aan de slag.

Het resultaat toont hoe DenK als ethisch instrument in eenzelfde casus tot uiteenlopende handelingskeuzes kan uitmonden. Keuzes die allemaal gefundeerd (kunnen) zijn. We zijn deze bereidwillige uit-testers van DenK heel dankbaar voor hun tijd en hun medewerking.

Geheel in de lijn van het basisidee van DenK hebben we er als auteurs voor gekozen om de teksten die ze ons bezorgden integraal en authentiek op te nemen.

Om het werken met DenK in de praktijk te bevorderen, hebben we het model in een praktische 'Leidraad' twee keer toegevoegd in dit boek. Er zit een meer uitgebreid exemplaar in een gekleurde bladzijde na de inleiding. Er zit tevens een korte leidraad als geheugensteun in de vorm van een bladwijzer in dit boek.

Leidraad voor DenK

1. Wat is de ethische knoop in de casus?

‘Sta stil en ontrafel’

Doel:

De knoop verwoorden. De grond van de twijfel helder krijgen.

DenK-vragen:

- Wat raakt me? Wat wringt? Waarover twijfel ik?
- Waar zit de knoop? Waar loop ik vast?
- Wat weet ik? (feiten) Wat denk ik te weten? (vermoeden)
- Wat verdient verder onderzoek?
- Wat is de *hamvraag* waarop ik – via DenK – een beargumenteerd antwoord wil?

2. DenK in de breedte

‘Positioneer’

Doel:

Positie en mandaat verhelderen. Overzicht krijgen. In kaart brengen van alle betrokkenen.

DenK-vragen:

- Waar dien ik voor? Wat is mijn positie? Mijn mandaat?
- Wie vraagt wat van mij en waarom? Wie zijn de belanghebbenden op micro-, meso- en macroniveau (tabel)?
- Wie draagt gevolgen van mijn professioneel handelen?
- Welk belang dien ik voorop te zetten vanuit mijn opdracht, mijn mandaat?

	Wie draagt gevolgen van mijn handelen?	Wat zijn hun belangen?
Microniveau (cliënt; cliëntsysteem; sociaal werker)		
Mesoniveau (organisatie, team)		
Macroniveau (maatschappij, professie sociaal werk)		

3. DenK in de hoogte

‘Overweeg’

Doel:

Wetten en regels onderzoeken als kader ter overweging.

DenKvragen:

- Zijn er **specifieke beroepsregels** die hier richtinggevend zijn?
 - ▶ *Geldt de wet op het beroepsgeheim Art. 458 Sw.?*
 - ▶ *Kan de Internationale Beroepscode voor sociaal werk oriënteren?*
- Welke regels op **organisatieniveau** kunnen helpen?
 - ▶ *Geeft het kwaliteitshandboek van de dienst een richting?*
 - ▶ *Helpt de deontologische code van de dienst, organisatie?*
 - ▶ *Zijn er onuitgesproken dienstregels die mijn beslissing kleuren?*
- Zijn er **algemene** regels die voor iedereen gelden? (bv. schuldig verzuim)

4. DenK in de diepte

‘Verbind met de waarden van sociaal werk’

Doel:

Weten wat het denken inspireert, beïnvloedt en kleurt. Erkennen, benoemen, begrijpen en afwegen van professionele waarden die het handelen aansturen in concrete situaties.